บทความวิจัย (Research Article)

รูปแบบการแสดงโขนสดคณะอำนวยพร

Performing Pattern of the *Khon Sot* by Amnuaiphon Troupe

ณัฐรดี บำรุงศักดิ์ /Natradee Bumrungsak
นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา, หลักสูตรศิลปมหาบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์
Graduate Student, Master of Fine Arts Program in Performing Arts, Bunditpatanasilpa Institute of Fine Arts
Natradee1992@Gmail.com
เฉลิมชัย ภิรมย์รักษ์ /Chailermchai Piromrak
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., วิทยาลัยนาฏศิลปอ่างทอง, สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์
Assistant Professor Dr., Angthong College of Dramatic Arts, Bunditpatanasilpa Institute of Fine Arts
chalermchai.p@cdaat.bpi.ac.th
lekthehero@gmail.com
chalermchai.p@bpi.ac.th
ธีรภัทร์ ทองนิ่ม /Theeraphut Tongnim
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์
Assistant Professor Dr., Bunditpatanasilpa Institute of Fine Arts
thee_tong@hotmail.com

Received: October 16, 2023 **Revised:** March 8, 2024 **Accepted:** August 3, 2024 **Published:** April 30, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการแสดงโขนสดคณะอำนวยพร จังหวัดลพบุรี โดยรวบรวมข้อมูลเอกสาร และข้อมูลภาคสนามของโขนสดคณะอำนวยพร เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์และการสังเกตแบบไม่เป็นทางการ

จากการศึกษาพบว่า โขนสดคณะอำนวยพร มีการถ่ายทอดกันมาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษเป็นระยะเวลา 80 ปี ในปัจจุบัน มีนายอำนาจ โพธิ์อ่อน เป็นผู้สืบทอดและเป็นเจ้าของคณะ โขนสดคณะอำนวยพรจึงเป็นโขนสดคณะเดียวที่ยังมีการแสดงอย่างแพร่หลายในพื้นที่จังหวัดลพบุรี การสร้างสรรค์บทโขนสดของคณะอำนวยพร เน้นพูดอธิบายมากกว่าการใช้บทกลอน เพื่อผู้ชมเข้าใจมากขึ้น ส่วนบทกลอนโขนสดร้องไม่ยืดยาวฟังกระชับ รวดเร็ว ซึ่งแตกต่างจากโขนกรมศิลปากรจะเป็นลักษณะการพากย์ – เจรจาที่ใช้คำไวพจน์เพื่อให้บทพากย์มีความไพเราะมากขึ้นแต่ทำให้การดำเนินเรื่องยืดยาวออกไป ลักษณะการใช้คำในบทกลอนของโขนทั้งสองมีลักษณะที่ต่างกันแต่มีความหมายเดียวกัน เพื่อมิให้บิดเบือนเค้าโครงเรื่องรามเกียรติ์ในตอนที่ทำการแสดง ในบางครั้งมีการสร้างตัวละครเพิ่มเข้ามา ซึ่งโขนไม่ได้มีตัวละครนี้อยู่ในตอนนั้น ทำให้เกิดความ

แตกต่างระหว่างโขนสดและโขนกรมศิลปากร เช่น ในตอนถวายลิง หรือ ตอนหนุมานสืบข่าว จะมีนางมณโฑและนางกาลอัคคี ซึ่งเป็นมเหสีของทศกัณฐ์ปรากฏอยู่ในโขนสด

คำสำคัญ: รูปแบบการแสดง, โขน, โขนสดคณะอำนวยพร

Abstract

The article's purpose is to analyse the performing format of the *khon sot* performed by the Amnuaiphon troupe in the Lopburi province of Thailand. Research data was collected from fieldwork, interviews, and informal observation.

The result showed that the Amnuaiphon troupe had been transmitting for about 80 years. Currently, the troupe is run by Amnat Phoon, the leader. The Amnuaiphon troupe was found to be the only one still performing popularly in the Lopburi province of Thailand. The dramatic text creation focuses more on the spoken script than the poetic part so the audience can better understand the narrative. However, the poetic lyrics are compact and fast, which is different to the style of the *khon* of the Department of Fine Arts, which uses a lot of *phak* and *cheracha* (narration) to extend the length of the performance. However, both *khon* performing types have different styles but still maintain the same structural narrative of the original Ramakian. There were added characters who were not the main characters in that episode to make the two types of *khon* performances different. For example, the Ramakian in the episode of Thawai Ling, Hanuman Suep Khao in which there is Nang Montho and Nang Kalla Akkhi, who are the wifes of Thotsakan; these additional characters appeared in the *khon sot* version.

Keywords: Performing pattern, the *khon sot,* the *khon sot* of Amnuaiphon troup

บทนำ

โขนสด เป็นการแสดงพื้นบ้านภาคกลาง เป็นการแสดงที่ปรับปรุงจากการผสมผสานการแสดง 3 ชนิด คือ ได้รูปแบบการแสดงมาจากลิเก ได้เรื่องที่ใช้ในการแสดงมาจากโขน สำเนียงการร้องและลักษณะการเต้นได้มาจากหนังตะลุง ผู้แสดงแต่งกายคล้ายการแสดงโขน สวมหัวโขนในระดับหน้าผากเปิดหน้า แต่งหน้าคล้ายการแสดงลิเก ผู้แสดงร้องและเจรจาเอง เพลงร้องจะคล้ายลิเกและละครชาตรี มีสำเนียงคล้ายหนังตะลุง มีการใช้เพลงหน้าพาทย์ชั้นต้นและนำวรรณกรรมเรื่อง รามเกียรติ์มาแสดง เป็นการแสดงที่นิยมและเล่นกันอย่างแพร่หลายในระดับชาวบ้าน ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 7 - 9

การแสดงโขนสด เป็นการแสดงแบบชาวบ้านเน้นความบันเทิง ซึ่งแต่เดิมเรียกกันว่า “หนังสด” โดยการนำศิลปะการแสดง 3 ชนิดมาประกอบกันขึ้น คือ 1) แสดงโขน โดยนำเรื่องราวบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์มาใช้แสดงและการแต่งกายตามลักษณะของตัวละคร 2) การแสดงหนังตะลุง โดยนำวิธีการเชิดของตัวหนังมาเป็นท่าเต้นและวิธีการร้องประกอบเพลง 3) การแสดงลิเก โดยนำท่ารำ วิธีร้อง ด้นกลอนสด การดำเนินเรื่องและวิธีการแสดงตลอดจน ฉาก แสง สี เสียง มาเป็นองค์ประกอบ ลักษณะการแสดงโขนสดสามารถแบ่งตัวละครเป็นตัวพระ ตัวยักษ์ ตัวนาง ตัวลิง และตัวตลก ผู้แสดงจะต้องเจรจาและขับร้องด้วยตนเอง

พร้อมกับเต้นไปมาตามจังหวะของกลองและทำนองเพลง ใช้ดนตรีวงปี่พาทย์บรรเลงประกอบการแสดง (เฉลิมชัย ภิรมย์รักษ์, 2545)

โขนสดนั้น เป็นการแสดงในเวทีระดับชาวบ้าน เช่น ในงานวัด งานศพ งานขึ้นบ้านใหม่ งานศาลเจ้า งานแก้บน และงานพิธีต่าง ๆ อีกทั้งเพื่อการเผยแพร่วัฒนธรรมท้องถิ่น โดยมีการนำโขนมาเป็นต้นแบบแต่ลดทอน เพิ่มเติมให้มีลักษณะเฉพาะตน ทำให้มีบางส่วนที่ยังคงเป็นองค์ประกอบของโขนอยู่ เช่น การแสดงเรื่องรามเกียรติ์ มีตัวละคร พระ นาง ยักษ์ ลิง เช่นเดียวกับ โขน มีการสวมหน้ากากโขน (แต่เปิดหน้าเพื่อให้สามารถร้องได้ในระหว่างแสดง) มีการฝึกพื้นฐานแบบโขน โดยเริ่มจากการถีบเหลี่ยม ตบเข่า เต้นเสา ถองสะเอว ยักตัว ตบอกและมีการสอนแม่ท่าบางท่า สอนตีบทตามแบบโขนมีการหกคะเมนตีลังกาของตัวลิง และการขึ้นลอยแบบโขน นาฏลักษณ์บางส่วนของตัวยักษ์ ลิง (การลงเหลี่ยม วงมือลิง) เช่นเดียวกับโขน ส่วนวงมือนั้น มีความแตกต่างจากโขนอยู่บ้างในกรณีของวงมือยักษ์ ที่จะไม่ใช่วงมือยักษ์แบบโขนแต่ใช้เหมือนตัวพระ ส่วนวงมือลิงจะใช้รูปแบบเดียวกันกับโขน ใช้เพลงหน้าพาทย์ระดับพื้นฐาน เช่น เชิด เสมอ รัว อย่างไรก็ตามโขนสดก็มีอิทธิพลของการแสดงอื่นเข้ามามีส่วนร่วมด้วย เช่น ทำนองหนังตะลุง รำแบบละครชาตรี หรือเพลงลิเกมาผสมผสานกัน (กรินทร์ กรินทสุทธิ์, 2558)

สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (2549) ได้กล่าวถึงโขนสดไว้ว่า เดิมเรียกว่า หนังสด เป็นการแสดงที่ใช้คนแสดงเลียนแบบหนังตะลุง เกิดประมาณปลายรัชกาลที่ 7 ที่จังหวัดระยอง ตอนแรก ๆ เป็นเพียงการแสดงกันในวงเหล้า ต่อมามีคนชอบดูและติดต่อให้ไปแสดงจึงค่อย ๆ พัฒนาขึ้น เมื่อมีผู้แสดงย้ายมาอยู่สมุทรปราการได้มีการเผยแพร่จนเป็นที่นิยม และมีเครื่องแต่งกายหรูหราอย่างโขน ในที่สุดบรรดาศิลปินโขนสดทั้งหลายก็มาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณเดียวกันคือ บริเวณที่เป็นตลาดพระโขนงในปัจจุบัน และฝึกหัดเด็กแถวนั้นให้แสดงมาจนทุกวันนี้ ในปี พ.ศ. 2485 เมื่อรัฐบาลออกพระราชกฤษฎีกากำหนดวัฒนธรรมทางศิลปกรรม พ.ศ. 2485 หนังสดจึงเปลี่ยนชื่อเป็นโขนสด ให้สอดคล้องกับกฎหมาย และใช้เรียกกันมาจนถึงปัจจุบัน

ปัจจุบันการแสดงโขนสดเริ่มไม่ค่อยได้รับความนิยม เนื่องด้วยยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงทำให้โขนสดในประเทศไทยเริ่มสูญหาย แต่ยังมีบางพื้นที่ในภาคกลางของประเทศ ที่ยังมีการแสดงโขนสดเหลืออยู่บ้าง รวมถึงในพื้นที่ จ. ลพบุรี มีคณะโขนสดที่โดดเด่นและเป็นที่นิยมของคนในพื้นที่และจังหวัดใกล้เคียง มีการถ่ายทอดกันมาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษ คือ โขนสดคณะอำนวยพร เป็นโขนสดหนึ่งเดียวในจังหวัดลพบุรี ตั้งอยู่บ้านเลขที่ 26/1 หมู่ 4 ตำบลโพธิ์เก้าต้น อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ที่ยังมีการแสดงตามงานต่าง ๆ ในพื้นที่ใกล้เคียง มีการถ่ายทอดการแสดงโขนสดให้กับเยาวชนและผู้ที่สนใจ

โขนสดคณะอำนวยพร มีการถ่ายทอดกันมาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษเป็นระยะเวลา 80 ปี ปัจจุบัน นายอำนาจ โพธิ์อ่อน เป็นเจ้าของคณะ โดยสืบทอดมาจากครูเฉลิม ศรีลาย ซึ่งเป็นลุง และนายอำนวย โพธิ์อ่อน ซึ่งเป็นพ่อ เดิมใช้ชื่อ คณะเฉลิมศิลป์ไทย ต่อมาครูเฉลิม ศรีลาย ได้เสียชีวิตลง จึงมอบคณะโขนสดและอุปกรณ์การแสดงให้นายอำนาจ โพธิ์อ่อน เป็นผู้สืบทอดต่อ นายอำนาจ โพธิ์อ่อน จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็นคณะอำนวยพร ซึ่งตั้งชื่อตามชื่อพ่ออำนวยและแม่พร

นายอำนาจ โพธิ์อ่อน ได้ถ่ายทอดการแสดงโขนสดให้กับนักเรียนโรงเรียนวัดโพธิ์เก้าต้น จังหวัดลพบุรี จนได้รางวัลรองชนะเลิศการอนุรักษ์ศิลปะการแสดงท้องถิ่นจังหวัดลพบุรี พ.ศ. 2556 ต่อมาโขนสดคณะอำนวยพร ได้รับรางวัลชนะเลิศ Thai Folk Show Popular View ประจำเดือนตุลาคม 2564 เมื่อวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2564 จากกรมส่งเสริมวัฒนธรรม

ดังนั้น การแสดงโขนสดคณะอำนวยพร จังหวัดลพบุรี นายอำนาจ โพธิ์อ่อน มีการสร้างสรรค์และลดทอนบทจากเรื่องรามเกียรติ์ เน้นการพูดมากกว่าการร้องบทกลอน เพื่อให้การดำเนินเรื่องมีความ

กระชับ ผู้ชมฟังเข้าใจง่าย รวดเร็ว ซึ่งยังคงรักษาโครงเรื่องรามเกียรติ์ในตอนที่ทำการแสดงนั้นมิให้บิดเบือนไปจากเดิม ซึ่งโขนสดคณะอำนวยพรเป็นโขนสดคณะเดียวที่ยังมีการแสดงอย่างแพร่หลายในพื้นที่จังหวัดลพบุรี

ภาพที่ 1 *นายอำนาจ โพธิ์อ่อน หัวหน้าคณะได้รับรางวัลชนะเลิศ Thai Folk Show Popular View*

หมายเหตุ. จาก โขนสด อำนวยพร อำนาจ โพธิ์อ่อน, โดย อำนาจ โพธิ์อ่อน, 2564. (https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1514616872228999&set=pb.100010421021249.-2207520000&type=3&locale=th_TH).

วัตถุประสงค์

เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการแสดงโขนสดคณะอำนวยพร จังหวัดลพบุรี

ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตการวิจัยเพื่อศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการแสดงโขนสดในเขตพื้นที่ภาคกลาง ที่ทำการแสดงอยู่ในปัจจุบัน ปี พ.ศ. 2565 ได้แก่ โขนสดคณะอำนวยพร จังหวัดลพบุรี

วิธีการดำเนินการวิจัย

การดำเนินงานวิจัยในการศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมุ่งศึกษารูปแบบการแสดงโขนสดคณะอำนวยพร โดยมีขั้นตอนดังนี้

1. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลของงานวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย แบบสังเกต และแบบสัมภาษณ์ ดังนี้

1.1 แบบสังเกต ได้สร้างขึ้นจากกรอบวัตถุประสงค์โดยการกำหนดประเด็นเกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของโขนสด รูปแบบการแสดง และการสืบทอด รวมถึงองค์ประกอบ กระบวนท่ารำและการร้องกลอนโขน โดยใช้ 2 วิธี คือ

1.1.1 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้สังเกตการแสดงโขนสดคณะอำนวยพรจากสื่อออนไลน์ต่าง ๆ เช่น YouTube Facebook และเดินทางเพื่อรับชมการแสดงสด เพื่อสังเกตรูปแบบการแสดงองค์ประกอบการแสดง และเอกลักษณ์ของคณะ

1.1.2 การสังแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยเดินทางลงพื้นที่ เพื่อฝึกปฏิบัติและรับการถ่ายทอดการแสดงโขนสดจากคณะอำนวยพร รวมถึงองค์ประกอบการแสดง

1.2 แบบสัมภาษณ์ สัมภาษณ์บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวกับการแสดงโขนสดคณะอำนวยพร เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติประวัติความเป็นมาของคณะ รูปแบบการแสดง และการสืบทอด รวมถึงองค์ประกอบกระบวนท่ารำและการร้องกลอนโขน

2. การเก็บรวบรวมและจัดกระทำข้อมูล

ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูลได้ดำเนินการ 2 ส่วน คือ การศึกษาข้อมูลเอกสาร การศึกษาข้อมูลภาคสนาม รายละเอียดดังนี้

2.1 ศึกษาข้อมูลเอกสาร เป็นการศึกษา ค้นคว้าเอกสาร ทั้งที่เป็นหลักฐานในชั้นปฐมภูมิ และทุติยภูมิที่มีการตีพิมพ์ ได้แก่ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สื่อสิ่งพิมพ์ และบทความที่เกี่ยวข้องจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ และศึกษาจากแหล่งศึกษาความรู้ต่าง ๆ

2.2 การสัมภาษณ์ เป็นการเก็บข้อมูลวิจัยด้วยการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับประเด็นศึกษา ทั้งที่เป็นแบบสัมภาษณ์มีโครงสร้าง และแบบสัมภาษณ์ไม่มีโครงสร้าง โดยอาศัยแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง เป็นเครื่องมือสำคัญในการเก็บข้อมูล

2.3 ศึกษาข้อมูลภาคสนาม โดยการลงพื้นที่เพื่อสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งศึกษากระบวนท่ารำ รูปแบบการแสดงเอกลักษณ์ของแต่ละคณะ

3. การตรวจสอบข้อมูล

ตรวจสอบประวัติความเป็นมาของคณะ รูปแบบการแสดง และการสืบทอด รวมถึงองค์ประกอบกระบวนท่ารำและการร้องกลอนโขน ของโขนสดคณะอำนวยพร โดยศึกษาจากเอกสาร ตำรา หนังสือ และงานวิจัยต่าง ๆ การสังเกต การสัมภาษณ์ การลงภาคสนาม และสื่อเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่ใช้ในการบันทึกภาพและเสียง จากนั้นจึงนำข้อมูลทุกแหล่งมารวบรวม เรียบเรียง และจัดหมวดหมู่เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลต่อไป

4. การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลที่ได้ศึกษาเอกสาร และเก็บเอกสารข้อมูลภาคสนาม โดยแบ่งเป็น วิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของคณะ รูปแบบการแสดง และการสืบทอด รวมถึงองค์ประกอบ กระบวนท่ารำ และการร้องกลอนโขน ของโขนสดคณะอำนวยพร โดยศึกษาจากเอกสาร ตำรา หนังสือ และงานวิจัยต่าง ๆ การสังเกต การสัมภาษณ์ การลงภาคสนาม และสื่อเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่ใช้ในการบันทึกภาพและเสียง เพื่อให้ข้อมูลตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่กำหนดไว้

ผลการวิจัย

การแสดงโขนสดคณะอำนวยพร เป็นการแสดงแบบชาวบ้านที่ได้รับอิทธิพลจากการแสดง 4 ประเภท คือ

1. การแสดงโขน มีการนำเรื่องรามเกียรติ์มาใช้เค้าโครงเรื่องในการแสดง การคัดเลือกตัวนักแสดง การฝึกหัด เครื่องแต่งกาย การแต่งหน้า

2. การแสดงหนังตะลุง ส่งอิทธิพลในด้านท่ารำท่าเต้น ลักษณะการโยกตัว สำเนียงการร้องของตัวละครยักษ์และลิง

3. การแสดงลิเก ส่งอิทธิพลในด้านบทร้องให้มีความไพเราะมากยิ่งขึ้น การรำถวายมือ เวที ฉาก แสงสี

4. การแสดงละครชาตรี ส่งอิทธิพลในด้านเครื่องดนตรีประกอบการแสดง การบูชาครู

องค์ประกอบการแสดงโขนสด มีองค์ประกอบในหลาย ๆ ด้าน เช่น เรื่องที่แสดง ตัวละคร บทพากย์เจรจา เครื่องแต่งกาย ดนตรี และฉากประกอบการแสดง ซึ่งการแสดงโขนสดในแต่คณะจะมีเอกลักษณ์เฉพาะ มีการฝึกหัดของตัวนักแสดงที่แตกต่างกัน

โขนสดคณะอำนวยพร เป็นโขนสดที่ได้รับความนิยมมากในจังหวัดลพบุรีและพื้นที่ใกล้เคียง ยังมีการรับงานแสดงอยู่จนถึงปัจจุบัน โดยมีอัตลักษณ์ ดังนี้

1. การคัดเลือกนักแสดง

ตัวละครในการแสดงโขนสดคณะอำนวยพรจะมีตัวละครคล้ายกับโขนกรมศิลปากร ประกอบด้วย ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ และตัวลิง แต่จะมีตัวละครที่เพิ่มเติมเข้าเพื่อสร้างความสนุกสนานกับการแสดง คือ ตัวละครตลก ตัวตลกจะสามารถมีได้มากกว่า 1 ตัว จะเป็นฝ่ายพลับพลาหรือฝ่ายลงกาก็ได้

ในการคัดเลือกตัวละครในแต่ตัวจะมีการคัดเลือกจากลักษณะบุคลิกท่าทางของนักแสดงให้คล้ายคลึงกับบุคลิกของตัวละครประเภทนั้น ๆ โดยตัวละครบ้างตัวอาจจะต้องกำหนดเพศและอายุ เพื่อให้การแสดงดูน่าสนใจมากขึ้น ดังนี้

ตัวพระ เป็นตัวละครเพศชาย เช่น พระราม พระลักษณ์ การคัดเลือกส่วนใหญ่จะใช้เป็นผู้ชาย รูปร่างสูงผอม ไม่อวบอ้วน ผิวพรรณดูสะอาด หน้าตาดี รำสวย เสียงร้องไพเราะ มีไหวพริบ บุคลิกในตอนแสดงจะต้องสุขุม ดูสง่างามไม่โลดโผด อายุจะอยู่ประมาณ 15 - 30 ปี ในการคัดเลือกในแต่ละครั้งพระลักษณ์ หรือ พระรองมีลักษณะไม่สูงกว่าพระรามสามารถเลือกให้เท่ากับพระรามได้แต่ไม่ควรสูงกว่า เพราะทำให้ดูเด่นกว่าตัวพระราม ในบางครั้งสามารถให้ผู้หญิงแสดงได้แต่ไม่สมจริง โขนสดคณะอำนวยพร จึงนิยมใช้ผู้ชายแสดงเกือบทุกครั้ง

ภาพที่ 2 *ลักษณะตัวพระราม - พระลักษณ์ ในโขนสดคณะอำนวยพร*

หมายเหตุ. จาก โขนสด อำนวยพร อำนาจ โพธิ์อ่อน, โดย อำนาจ โพธิ์อ่อน, 2565. (https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1631477890542896&set=pb.100010421021249.-2207520000&type=3&locale=th_TH).

ตัวนาง เป็นตัวละครเพศหญิง เช่น นางสีดา นางมณโฑ นางเบญกาย เป็นต้น การคัดเลือกจะใช้ผู้หญิงแท้แสดง รูปร่างไม่อวบอ้วนมากจนเกินไป ผิวพรรณดูสะอาด หน้าตาดี รำสวย เสียงร้องไพเราะ มีไหวพริบ บุคลิกของตัวละครจะแตกต่างกันตามบทบาท ถ้าผู้แสดงรับบทเป็นนางสีดา ต้องสุขุม ดูอ่อนช้อย ใช้น้ำเสียงที่นุ่มนวล ไม่ทำกิริยาที่รวดเร็วจนเกินไป ถ้าบทรับเป็นนางมณโฑ มีความสุภาพแต่สามารถใช้จริตและน้ำเสียงตัดพ้อได้ ถ้ารับบทเป็นนางผีเสื้อสมุทร นักแสดงไม่จำเป็นต้องสุขุม สามารถแสดงกิริยาของนางตลาดที่ไม่เรียบร้อยได้อย่างเต็มที่ ตัวละครนางบางตัวไม่จำเป็นต้องแสดงโดยผู้หญิงแท้เสมอไป สามารถใช้ผู้ชายแสดงเป็นผู้หญิงได้ เช่น นางมณโฑ นางเบญจกาย นางผีเสื้อสมุทร เป็นต้น แต่ไม่นิยมเล่นในบทนางสีดา ทั้งนี้ ใช้นักแสดงอายุระหว่าง 15 - 40 ปี

ภาพที่ 3 *ลักษณะตัวนางในโขนสดคณะอำนวยพร จ. ลพบุรี ด้านซ้ายใช้ผู้หญิงแท้แสดง ด้านขวาใช้ผู้ชายแสดงเป็นตัวนาง*

หมายเหตุ. จาก โขนสด อำนวยพร อำนาจ โพธิ์อ่อน, โดย อำนาจ โพธิ์อ่อน, 2565. (https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1523102668047086&set=pb.100010421021249.-2207520000&type=3&locale=th_TH)

ตัวยักษ์ เป็นตัวละครเพศชาย เช่น ทศกัณฐ์ อินทรชิต กุมภกรรณ พิเภก เป็นต้น การคัดเลือกจะใช้เป็นผู้ชาย ที่มีรูปร่างสูงใหญ่หรืออวบอ้วน เพื่อให้ผู้ชมเห็นว่ายักษ์ที่ตัวใหญ่ กำยำ ผิวพรรณดูสะอาด รำสวย แต่อาจจะรำไม่งามเท่าตัวพระ ลักษณะท่าทางจะไม่หยุดนิ่งมีการเต้นตลอด เสียงร้องไพเราะ มีไหวพริบ บุคลิกของตัวละครในตอนแสดงจะต้องดูสง่างาม แข็งแรง ดุดัน ใช้น้ำเสียงที่หนักแน่น บางครั้งโวยวายเสียงดัง เพื่อให้ผู้ชมเห็นว่ายักษ์จะดุดัน นักแสดงที่รับบทเป็นตัวยักษ์จะไม่ควรเล็กกว่าตัวพระ เพราะจะเป็นข้อเปรียบเทียบถึงความแข็งแรงในตอนรบอย่างเห็นได้ชัด เลือกใช้นักแสดงที่อายุประมาณ 18-40 ปี แต่บางครั้งถ้าเป็นตัวนางยักษ์ เช่น สำมนักขา ผีเสื้อสมุทร สามารถใช้ตัวละครที่เป็นผู้หญิงหรือผู้ชายแสดงได้

ภาพที่ 4 *ลักษณะตัวยักษ์ (ทศกัณฐ์) ที่ใช้ผู้ชายแสดงใน โขนสดคณะอำนวยพร*

หมายเหตุ. โดย ประกาศิต หัตถศาสตร์, 2565. (https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1480894625710460&set=pb.100013698096372.-2207520000&type=3&locale=th_TH)

ตัวลิง เป็นตัวละครเพศชาย เช่น หนุมาน สุครีพ องคต เหล่าเสนา เป็นต้น การคัดเลือกจะใช้เป็นผู้ชายที่มีรูปร่างสันทัด ปราดเปรียว คล่องแคล่วว่องไว ไม่จำเป็นต้องสูงมาก ร่างกายแข็งแรง สามารถตีลังกาได้ ผิวพรรณดูสะอาด ไม่จำเป็นต้องรำสวยแต่เข้าใจและสามารถทำท่าทางของลิงได้ ลักษณะท่าทางจะไม่หยุดนิ่งมีการเต้น กระโดด ตีลังกาตลอด เสียงร้องไพเราะ มีไหวพริบ อายุประมาณ 10 - 50 ปี ตัวละครประเภทตัวลิงไม่นิยมใช้ผู้หญิงแสดง นิยมเป็นผู้ชายล้วน เนื่องด้วยมีท่าทางที่ต้องโลดโผนอยู่ตลอดเวลา ผู้ชายจะแสดงได้ดีกว่านักแสดงหญิง

ภาพที่ 5 *ตัวลิงในคณะโขนสดอำนวยพร ใช้เพศชายที่มีรูปร่างสันทัดแสดง*

หมายเหตุ. จาก โขนสดอำนวยพร, โดย อำนาจ โพธิ์อ่อน, 2565, (https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1631478353876183&set=pb.100010421021249.-2207520000&type=3&locale=th_TH).

นอกจากมีตัวละคร 4 ประเภท ที่ดำเนินเรื่องเป็นหลักแล้ว โขนสดคณะอำนวยพรมีการเสริมตัวละครเพื่อสร้างความสนุกสนาน ดูตลกขบขันถ้าเป็นตัวละครฝ่ายพลับพลา เป็นผู้ช่วยของหนุมานชื่อหนุมวย ส่วนใหญ่ใช้ผู้ชายแสดง ถ้าเป็นฝ่ายลงกา เป็นเสนาของทศกัณฐ์ ใช้ชื่อที่ตั้งขึ้นเอง เช่น ไอ้ไข่ เป็นต้น ในบางครั้งก็ใช้ผู้หญิงแสดงเป็นนางกำนัลคอยติดตามนางสีดา ใช้ชื่อว่า นางเล็ก ๆ การคัดเลือกนักแสดงตัวตลก ไม่จำเป็นต้องรำได้ แต่ต้องมีไหวพริบดี มีความกล้าแสดงออก ไม่เขินอาย พูดจาฉะฉาน สามารถสร้างเสียงหัวเราะให้ผู้ชมได้

2. กระบวนท่าเต้นและการตีบท

ลักษณะกระบวนท่าเต้นของโขนสดคณะอำนวยพร มีต้นแบบคล้ายคลึงมาจากโขนกรมศิลปากร มีการฝึกถีบเหลี่ยม ตบเข่า เต้นเสา ถองสะเอว ยักตัว มีการฝึกตีบท ฝึกภาษาท่า

ตัวพระ - ตัวนาง ลักษณะท่ารำใช้นาฏยศัพท์ จีบ ตั้งวง เหมือนกันกับโขนกรมศิลปากร มีการตีบทและแสดงอากัปกิริยา เช่น เดิน ร้องไห้ แม้กระทั่งกระบวนท่ารบบางท่าคล้ายกับโขนกรมศิลปากร มีลดถอนท่าลงเพื่อให้ง่ายต่อการแสดง ไม่มีท่าเต้นล้อโทนเหมือนตัวลิงและยักษ์

ตัวยักษ์ จะมีลักษณะเด่นเฉพาะตัวยักษ์ คือ การเต้นล้อโทน ในช่วงที่ร้องกลอนโขน จะยักไหล่ และตัวซ้าย - ขวา ทีละข้างอย่างต่อเนื่อง ช่วงเท้าจะลงเหลี่ยมเหมือนโขนกรมศิลปากร ยักไหล่และตัวซ้าย – ขวา ช่วงเท้าจะลงเหลี่ยมเหมือนโขนกรมศิลปากร นอกจากการเต้นล้อโทนแล้วยังมีการตีบทและใช้นาฏยศัพท์ เช่น จีบ ตั้งวง เป็นบางท่า

ตัวลิง มีลักษณะเด่นเฉพาะตัว มีการเต้นล้อโทนเหมือนกับตัวยักษ์ ยกแขนขึ้นเสมอไหล่ซ้าย – ขวา โยกตัวตามจังหวะ ช่วงเท้าจะลงเหลี่ยมเหมือนโขนกรมศิลปากร มีการเต้นขย่มเข่าทั้ง 2 ข้างตามจังหวะ ลักษณะมือจะทำมือลิง มีท่าตีลังกาหกคะเมน ตามท่าทางความซุกซนของลิง มีการตีบท ยิ้ม หัวเราะ และเกาคล้ายกับโขนกรมศิลปากร

โขนสดคณะอำนวยพร มีการแสดงในเพลงต้นวรเชษฐ์ลิง ซึ่งเป็นการแสดงกิริยาท่าไป - มาของเหล่าไพร่พลลิง จะมีการตรวจพลลิงก่อนเข้าเฝ้าพระราม มีท่าเดินจับหางต่อเป็นแถวเรียงยาว ท่าขย่มเข่า ทั้ง 2 ข้าง มือข้างหนึ่งจีบ ส่วนมืออีกข้างเท้าสะเอว ท่านั่งยอง มือทำท่ามือ ขย่มเข่าไปเรื่อย ๆ ท่าปัดแมลงวัน เป็นต้น ในการรำวรเชษฐ์จะมีแค่เหล่าเสนาหรือ 18 มงกุฎรวมถึงหนุมานที่รำ ส่วนสุครีพ จะเป็นผู้ตรวจตรากองทัพอยู่ตรงกลางเวที

ภาพที่ 6 *การแสดงในเพลงต้นวรเชษฐ์ลิงของตัวลิงฝ่ายพระราม มีท่าเดินจับหางต่อเป็นแถว*

หมายเหตุ. โดย เหน่อสุพรรณ,2565. (https://www.youtube.com/watch?v=zTQ4mbcSwSE)

3. การดำเนินเรื่องและบทร้องและเจรจา

โขนสดคณะอำนวยพรจะนำเรื่อง รามเกียรติ์ จากการแสดงโขนกรมศิลปากร มาดัดแปลง และสืบทอดเป็นมุขปาฐะแบบชาวบ้านต่อกันมาเป็นการบอกเล่าปากต่อปากโดยไม่มีการจดเป็นลายลักษณ์อักษร จะลดทอนบทลง เพื่อให้การดำเนินมีความกระชับเข้าใจได้ง่ายไม่ยืดเยื้อเหมือนโขนกรมศิลปากร ไม่มีกระบวนรำที่เป็นแบบแผน ไม่ใช่เพลงหน้าพาทย์ชั้นกลางและชั้นสูง ตามจารีตหรือธรรมเนียมของโขนสด เชื่อว่าในใช้เพลงหน้าพาทย์ชั้นกลาง และชั้นสูงถือว่าเป็นของในวัง สามัญชนไม่สามารถนำมาแสดงได้จะใช้ได้แต่เพลงหน้าพาทย์ชั้นต้น เช่น รัว เชิด เท่านั้น

3.1 การดำเนินเรื่อง ในการแสดงแต่ละครั้ง นายอำนาจ โพธิ์อ่อน หัวหน้าคณะจะปรึกษาหารือกับนักแสดงในคณะก่อน เพื่อเลือกตอนที่ใช้ในการแสดง ซึ่งจะมีหลักอยู่ว่า พื้นที่ที่ทำการแสดงคณะเคยจัดการแสดงตอนนี้แล้วหรือไม่ เนื่องจากนายอำนาจไม่อยากแสดงในตอนที่ซ้ำกันเพราะกลัวคนดูจะเบื่อเสียก่อน ตอนที่ใช้ในการแสดงส่วนใหญ่ได้แก่ ศึกทศกัณฐ์ ศึกวิรุญจำบัง ศึกไมยราพ สุครีพตอนถอนต้นรัง หนุมานสืบข่าว-เผากรุงลงกา นางลอย เป็นต้น เมื่อได้ตอนที่แสดงแล้วนายอำนาจ โพธิ์อ่อน จะเล่าเรื่องตอนนั้นให้นักแสดงในคณะฟัง นักแสดงจะต้องจดจำเรื่องเล่าของตอนนั้นให้แม่นยำ

ลำดับขั้นตอนในการแสดงโขนสด เริ่มต้นในเวลาประมาณ 20.00 น. โดยเริ่มตามลำดับดังนี้

3.1.1 โหมโรง นายอำนาจ โพธิ์อ่อน จะจุดธูป 3 ดอก เพื่อบูชาครูด้านหลังเวที เป็นสัญญาณบอกนักแสดง ผู้ชมว่าการแสดงจะกำลังจะเริ่ม ขณะนั้นนักแสดงจะหันหน้าไปทางเศียรครูแล้วพนมมือ ตั้งจิตอธิษฐานขอให้การแสดงราบรื่น ไม่มีอุปสรรคใด ๆ โดยปี่พาทย์จะบรรเลงเพลงโหมโรงเพลงสาธุการ

3.2.2 รำถวายมือ เป็นการบูชาครูและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยจะใช้นักแสดงตัวพระ - ตัวนาง จำนวน 4 - 8 คน โดยจะมีนักแสดงรำนำอยู่ด้านซ้ายสุดและขวาสุดของเวที นักแสดงจะแบ่งเป็น 2 ฝั่ง ตัวนางอยู่ด้านซ้ายของเวที ตัวพระอยู่ด้านขวาของเวที จะรำประมาณ 5 นาที บางครั้งจะใช้เป็นการแสดงประเภทระบำแทนการรำถวายมือ

ภาพที่ 7 *การรำถวายมือ โดยนักแสดงตัวพระ-นาง จำนวน 8 คน แสดงที่วัดหนองอ่างทอง*

หมายเหตุ. โดย เหน่อสุพรรณ, 2565. (https://www.youtube.com/watch?v=_zU4D6kZEKk)

3.2.3 ไหว้ครูฤาษี หรือ เบิกหน้าพระ ขั้นตอนนี้จะให้นักแสดงอาวุโสหรือผู้ที่นักแสดงนับถือแต่งเป็นฤาษี ปี่พาทย์บรรเลงเพลงเสมอ นักแสดงจะร้อง “เอา เฮ” 3 ครั้ง ฤาษีเดินถือไม้เท้าออกมานั่งเตียง ปี่พาทย์หยุดบรรเลง ฤาษีกล่าวบทไหว้ครู โดยเริ่มจากตั้งมะโน 3 จบ ท่องคาถาเชิญเทวดา แล้วท่องโคลงไหว้ครู เมื่อท่องเสร็จนักแสดงจะโห่ 3 ครั้ง ปี่พาทย์บรรเลงกราวตะลุง จากนั้นประกาศเรื่องที่จะทำการแสดง ฤาษีเดินลงมาหน้าเตียงแล้วท่องบทไหว้ครูในทำนองกราวตะลุง แล้วเดินเข้าโรง

ภาพที่ 8 *การไหว้ฤาษีหรือการเบิกหน้าพระ จะใช้ผู้แสดงอาวุโสแต่งกายเป็นฤาษี ทำการแสดงโดยนายพร พิษณุ*

หมายเหตุ. โดย ไทยทิพออนทีวี, 2564. (https://www.youtube.com/watch?v=JbsDuMHGDFU).

3.2.4 เริ่มการแสดง จะเปิดฉากแรกเป็นฉากลงกา นักแสดงเป็นตัวยักษ์จะเปิดเรื่องโดยการพากย์เมือง แล้วดำเนินเรื่องไปเรื่อย ๆ จบการแสดง

3.2 บทร้อง การแสดงโขนสด ลักษณะคำกลอนที่ใช้ร้องเพื่อการแสดงนั้นจะเรียกว่า กลอนหัวเดียว ถ้านักแสดงโขนจะเรียกว่า กลอนโขน ซึ่งจะมีสัมผัสที่ตัวสระลงท้ายบทเดียวกัน เช่น ไร-ไป มา-ยา ซึ่งนักแสดงจะเรียกกลอนลักษณะตามสระที่ลงท้าย กลอนไร คือ ลงสระ ไอ กลอนลา คือ ลงสระ อา เป็นต้น

คำกลอนในแต่ละวรรคนั้นจะมี 6-8 คำ แล้วแต่ผู้นักแสดงจะร้อง การสัมผัสระหว่างวรรคยังคงเหมือนกับกลอนทั่วไป คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ 1 สัมผัสกับคำที่ 3 ของวรรคที่ 2 การร้องจะร้องกี่วรรคก็ได้ ไม่จำกัดไม่มีการแบ่งบทเหมือนกลอนสุภาพ ไม่จำเป็นต้องมีสัมผัสใน สัมผัสนอก เน้นคำลงท้ายของวรรคให้สระเดียวกัน ดังตัวอย่าง

มาจะกล่าวถึง คำแหงหนุมาน
หนุมานชาญสมร เจ้าวานรพักผ่อนกายา
ขอพระพายพ่อฉัน ทุกทุกวันไม่เคยพบหน้า
สวาหะทรามวัย อรทัยมารดา

สวามิภักดิ์รับใช้ เจ้าทรงชัยราชา
ออกติดตามอรทัย ว่าแม่ทรามวัยสีดา
ถูกยักษ์ลักไป มันพาไปไว้ลงกา
หากแม้ชีวิตผมยังไม่ตาย จะไปทำลายให้หมดสิ้นลงกา
ได้เวลาขึ้นเฝ้า ผู้เป็นจอมราชา
ท่านจะตรัสประการไฉน ได้แต่ใจขุนวา

การร้องกลอนของโขนสดในแต่ละครั้งจะมีการร้องเอื้อน คำว่า เออ เอ่ย เงอ ในช่วงวรรคแรก เพื่อให้นักดนตรีเตรียมตีโทน ในขณะที่ตีโทนนักแสดงจะไม่ร้องจะใช้ลักษณะการเต้นล้อโทนแทน เมื่อนักแสดงร้องจบจะร้อง ออ ออ เอย เพื่อให้นักดนตรีรู้ว่า นักแสดงได้ร้องจบบทแล้ว ดังตัวอย่าง

องคตขุนกบิล (เออ เอ่ย เงอ) บุตรขีดขินแห่งเมืองพลับพลา
สวามิภักดิ์กับองค์นารายณ์ ติมตามทรามวัยแม่กัลยา
ว่าเจ็บใจหนักไอ้ทศกัณฐ์ มาลักจอมขวัญแม่สีดา (ออ ออ เอย)

การร้องกลอนโขนหรือกลอนหัวเดียว จะมีจังหวะการร้อง สั้น-ยาว ของตัวละครไม่เท่ากัน ถ้าเป็นตัวลิง-ยักษ์ จะร้องรวดเร็ว กระชับ หนักแน่น ถ้าเป็นตัวนาง-ตัวพระ จะร้องค่อนข้างช้า ใช้น้ำเสียงที่นิ่มนวล ไม่ดุดัน เพื่อแสดงให้เห็นถึงบุคลิกของตัวละครแต่ละตัว

การแสดงโขนสดในบางครั้ง มิจำเป็นต้องกลอนหัวเดียวหรือกลอนโขนตลอดการแสดง อาจจะมีการร้องอื่นเข้ามาผสมบ้าง เช่น ราชนิเกลิง ลิงโลด สองไม้ กราวนอก เป็นต้น ดังตัวอย่าง

ร้องราชนิเกลิง

เลยน้อมคำนับรับคำทำนาย ไม่มัวรำไรรอเวลา
คำสั่งราชันองค์ราชา ไม่ช้าไย

ร้อง กราวนอก

ครั้นพอได้ฤกษ์ได้เบิกทัพ รีบพลจงจับอาวุธอาวุธมั่น
หอก ดาบ เหล่ากองพัน ปืนสั้น หน้าไม้ หอกยาเอย
พลหอกถือหอกควงกรอกกลับ ยามขยับยามเยาะดูเหมาะเหม่
พลกระบี่ถือกระบี่ทีนักเลง ครื้นเครงโห่ลั่นสนั่นกรุง

ร้อง ลิงโลด

ชี้หน้า ว่าเวย ไอ้ใจพาล ทั้งหยาบช้าสามารหนักหนา
ไปลอบลักพระอดิวงศ์ลงมา อหังการ์ชั่วชาติอนาถใจ
นี่อะไรในมือกูมึงดูก่อน วันนี้ละวานรจะฆ่ายักษ์
ทศกัณฐ์เห็นดวงใจเคยผูกพัน น้ำตาองค์ทศกัณฐ์ไหลริน

(อำนาจ โพธิ์อ่อน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 13 สิงหาคม 2565)

3.3 เจรจา นอกจากการแสดงจะมีการร้องด้วยกลอนหรือเพลงต่าง ๆ แล้ว การแสดงโขนสดยังมีการพากย์ - เจรจาประกอบด้วย การพากย์จะมีเฉพาะฉากเปิดเรื่อง โดยผู้พากย์ส่วนใหญ่จะเป็นตัวยักษ์เป็นผู้ร้องพากย์ ซึ่งนักแสดงจะเรียกว่า การร้องท้าตะโพน คล้ายโขนกรมศิลปากร บทพากย์จะมีลักษณะคล้ายการพากย์เมือง ส่วนตัวละครอื่นไม่ร้องพากย์ เช่นนี้ การร้องพากย์ของคณะอำนวยพรในแต่ละครั้งจะแตกต่างกันไปตามท้องเรื่อง ดังตัวอย่าง

...ครั้นรุ่งแจ้งแสงสุริยา ทศกัณฐ์ราชาประทับนั่งบัลลังก์ทอง (เพ้ย) ขุนนางพร้อมหน้าคอยสนองพระดำริติตรอง เรื่องอนงค์องค์สีดา (เพ้ย)

...จำนงค์เนียนกราบก้มประนมกร ไหว้องค์พระภูมินทรรัชกาลที่ 10 ปกเกศา (เพ้ย) พระเกียรติก้องกำจาย ทั่วสาอีกทั้งชาวประชาสำนึกในพระกรุณาธิคุณ (เพ้ย)

...เสด็จยังปรางมารประทับอาจอสุรา สถิตแท่นมุกดาทั้งพร้อมมณโฑเทวี (เพ้ย) ปรึกษาเรื่องณรงค์สงครามสองลักษณ์รามราวี คะนึงนึกทุกนาทีจะปราบกระบี่และรามา (เพ้ย)
(ประกาศิต หัตถศาสตร์, การสื่อสารส่วนบุคคล, 13 สิงหาคม 2565)

การเจรจา ในการแสดงโขนสดมักเป็นการด้นสดเช่นกัน ไม่มีการจดบันทึกไว้อย่างแน่นอนว่าจะต้องเป็นแบบใดอยู่ที่ไหวพริบของผู้แสดง โดยส่วนมากการเจรจาจะมีลักษณะแบบการพูดร้อยกรองไม่มีการแต่งฉันทลักษณ์ไว้แน่นอน ผู้แสดงจะต้องจำเรื่องแม่นและใช้ถ้อยคำที่สละสวย อาจจะใช้สัมผัสคำคล้องจอง เพื่อให้ผู้ฟังรู้สึกไพเราะมากขึ้น

“ดูก่อนเถอะกำแหงหนุมานเมื่อสักครู่เจ้าว่า ไม่มีอสุริยักษ์ตนนึงตนใด ย่างกรายเข้ามาในสุวรรณราชพลับพลาของเรารองค์ราม แต่เหตุไฉนไยเล่า บัดเดี๋ยวนี้ มีเสียงโยธาโห่ร้อง กัมปนาทวาดสะหวั่นมาในครั้งนี้เล่าหนุมาน”

“ขอเดชะ องค์สมเด็จพระรามพระเจ้าค่ะ จะเป็นอันใดไหม หากกระหม่อมฉันกำแหงหนุมานจะออกว่าคิดเห็นสักหนึ่งอย่าง ซึ่งบัดเดี๋ยวนี้องค์สมเด็จพระราม ก็มีพวกเกล้ากระหม่อมฉันเหล่าสวาวานรในสุวรรณราชพลับพลา ทั้ง 18 มงกุฎ ซึ่งเป็นบริวารร่วมกันเข้าไปทำจตุรงค์สงครามตะลุงไล่ยังเกาะแก้วพระนครกรุงลงกาจะดีไหม พระเจ้าค่ะ” (อำนาจ โพธิ์อ่อน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 13 สิงหาคม 2565)

ภาพที่ 9 *การพากย์หรือการร้องท้าตะโพนผู้พากย์จะเป็นตัวยักษ์*

หมายเหตุ. โดย เหน่อสุพรรณ, 2565, (https://www.youtube.com/watch?v=DLgLlcXFgh0)

4. การสร้างสรรค์บทโขนสดของคณะอำนวยพร

โขนสด จะนิยมแสดงเรื่อง รามเกียรติ์ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากการแสดงโขนกรมศิลปากร แต่มีรูปแบบการแสดงที่แตกต่างกันโขนสดเป็นมหรสพของชาวบ้านจะร้องเองรำเอง การดำเนินเรื่องรวดเร็ว และไม่มีกระบวนท่ารำที่ยุ่งยาก

ลักษณะของบท จะเป็นมุขปาฐะไม่มีการจดบันทึกที่แน่ชัด เป็นการบอกเล่าปากต่อปาก ผู้ชมฟังง่าย ซึ่งต่างจากโขนกรมศิลปากร ที่มีการจดบันทึกบทมีรูปแบบคำประพันธ์ตามโครงสร้างฉันทลักษณ์ ใช้คำไวพจน์เกือบทุกคำเพื่อให้บทไพเราะมากขึ้น ดังตัวอย่าง โขนสดคณะอำนวยพร ตอนศึกทศกัณฐ์หนุมานชูกล่องดวงใจ กับ โขนกรมศิลปากร ตอน ถวายลิง

ตารางที่ 1 *การเปรียบเทียบบทโขนสดคณะอำนวยพร ตอน ศึกทศกัณฐ์หนุมานชูกล่องดวงใจ กับ โขนกรมศิลปากร ตอน ถวายลิง*

โขนสด	โขนกรมศิลปากร
ฉะนั้นแล้วอย่างช้าไย ราชร้ายจะไปยุทธนา ให้มณโฑและกาลอัคคี แม่เทวีอยู่วังดังว่า จัดเตรียมพิชัยมงกุฎ ให้ลูกนุชหนุมานลูกจ๋า พี่จะไปปราบรามลักษณ์ ที่มันยึกยักมาลงกา ขอบเอย ขอบใจ พ่อบุตรพระพายแสนดีอุรา ว่าพลาไม่ช้าพลัน จอมกุมภัณฑ์ก็ยานตรา	ทศกัณฐ์ - เห้ย มโหทรเสนายักษ์ อย่าชักช้า พาลูกกูไปเปลี่ยนเครื่องทรงอลงกา ให้งานวิจิตร ล้วนแต่เครื่องทรง อินทรชิตอสุรา จงรีบไปอย่าได้ช้า ณ เสนี ทศกัณฐ์ – เจ้าลงกาพิษดูพลัน ว่าเอย ลูกกูดูงานสม ทุกสิ่งสิ้น เจ้าชนะอัมรินทร์คืนกลับมา พ่อจะมอบกรุงลงกาให้ครอบครอง พ่อจะได้อยู่กับแม่สีดาเพียงสองต่อสอง กลางสวนศรี พลางพระกรอสุรี จับศรศาสตร์ เร่งยานตรา นำหนุมานชาญศักดา มุ่งสู่สมรภูมิชัย

หมายเหตุ. โดย ณัฐรดี บำรุงศักดิ์, 2567.

จากการเปรียบตัวอย่างบทโขนทั้งสอง เห็นได้ชัดเจนว่า โขนสดจะเน้นพูดอธิบายมากกว่า ส่วนบทกลอนโขนจะร้องไม่ยืดยาวฟังกระชับ รวดเร็ว ส่วนโขนกรมศิลปากรนั้นจะเป็นลักษณะการพากย์ - เจรจา ใช้คำไวยพจน์เพื่อพากย์ให้ไพเราะมากขึ้น แต่ทำให้การดำเนินเรื่องยืดยาวออกไป การเล่นคำของโขนทั้งสองมีลักษณะที่ต่างกันแต่ความหมายเดียวกัน เช่น พิชัยมงกุฎกับเครื่องทรง หมายถึง เครื่องแต่งกายของอินทรชิต เป็นต้น แต่ทั้งสองยังรักษาโครงเรื่องรามเกียรติ์ ตอน ถวายลิง หรือศึกทศกัณฐ์หนุมานชูกล่องดวงใจไว้ได้

การเล่นคำในบทเจรจาของการแสดงโขนสดคณะอำนวยพร จะไม่มีปรากฏในการแสดงโขนกรมศิลปากรมากนัก แต่สามารถสื่อความหมายออกมาไปในทางเดียวกัน

ตารางที่ 2 *การเปรียบเทียบคำที่ใช้ในการแสดงโขนสดและโขนกรมศิลปากร*

โขนสด	โขนกรมศิลปากร
กำแหงหนุมาน	หนุมาน
สุวรรณราชพลับพลา	พลับพลา
จตุรงค์สงคราม	ทำสงคราม
เกาะแก้วพระนครกรุงลงกา	กรุงลงกา
องค์อัคราวาดีสีดา	นางสีดา
มหาราชทศกัณฐ์	ทศกัณฐ์
เหล่าสวาวานร	ลิง

หมายเหตุ. โดย ณัฐรดี บำรุงศักดิ์, 2565.

นอกจาก จะมีบทที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดแล้วโขนสด ยังมีการเพิ่มตัวละครนางมณโฑ และนางกาลอัคคีเข้ามาแทนตัวละครมโหทรของโขนกรมศิลปากรอีกด้วย

ภาพที่ 10 *การแสดงโขนตอน ชุดถวายลิง-หนุมานชูกล่องดวงใจ โดยศิษย์กรมศิลปากร*

หมายเหตุ. โดย น้อย โขนยักษ์, 2563, (https://www.youtube.com/watch?v=TRJ_BXxglQo)

ภาพที่ 11 *การแสดงโขนสดคณะอำนวยพร ตอน ศึกทศกัณฐ์หนุมานชูกล่องดวงใจ ในงานวัดบางขัน ตำบลคลองหนึ่ง อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี*

หมายเหตุ. โดย เหน่อสุพรรณ,2564. (https://www.youtube.com/watch?v=mIOlaxrTRLc&t=10011s)

การสร้างสรรค์บทของโขนสดคณะอำนวยพร จะเน้นการพูด-เจรจาในการดำเนินเรื่องมากกว่าการใช้กลอนโขน มีการเล่นคำในบทเจรจาเพื่อให้ฟังไพเราะมากขึ้น ในด้านบทกลอนโขนจะใช้ฉันทลักษณ์คล้ายกลอนสุภาพแต่ไม่มีแบ่งเป็นบท ไม่เน้นร้องยืดยาวเพื่อให้การดำเนินเรื่องรวดเร็ว ทำให้ผู้ชมเข้าใจง่ายมากขึ้น ลักษณะการเล่นใช้คำในบทกลอนของโขนและบทเจรจามีการสร้างสรรค์บทใหม่ขึ้นได้เสมอแต่ยังต้องคงความหมายเดิมเพื่อมิให้บิดเบือนเค้าโครงเรื่องรามเกียรติ์ในตอนที่ทำการแสดง

สรุปและอภิปรายผล

สรุปผล

จากการศึกษารูปแบบการแสดงโขนสดคณะอำนวยพร พบว่าโขนสดคณะอำนวยพร มีองค์ประกอบจากการแสดงทั้ง 4 ประเภท รวมกันเป็นโขนสด ได้แก่ การแสดงโขน นำเรื่องรามเกียรติ์มาใช้ การแสดงหนังตะลุง ส่งอิทธิพลในด้านท่ารำท่าเต้น ลักษณะการโยกตัว สำเนียงการร้องของตัวละครยักษ์และลิงการแสดงลิเก ส่งอิทธิพลในด้านบทร้องให้มีความไพเราะมากยิ่งขึ้น การรำถวายมือ เวที ฉาก แสงสี และการแสดงละครชาตรี ส่งอิทธิพลในด้านเครื่องดนตรีประกอบการแสดง การบูชาครู

การคัดเลือกนักแสดง มีตัวละครคล้ายกับโขนกรมศิลปากร ประกอบด้วย ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ และตัวลิง แต่จะมีตัวละครที่เพิ่มเติมเข้าเพื่อสร้างความสนุกสนานกับการแสดงคือตัวละครตลก ตัวตลกจะสามารถมีได้มากกว่า 1 ตัว จะเป็นฝ่ายพลับพลาหรือฝ่ายลงกาก็ได้

ลักษณะท่ารำ ท่าเต้น ตัวพระ - ตัวนาง จะใช้นาฏยศัพท์คล้ายโขนกรมศิลปากร แต่ความสวยงามอ่อนช้อย อาจไม่เท่าโขนกรมศิลปากร ส่วนตัวยักษ์และตัวลิง จะเป็นลักษณะการเต้นลงเหลี่ยมขย่มเข่าทั้ง 2 ข้าง ไหล่ทั้งสองจะยักไหล่ โขนสดคณะอำนวยพร จะมีการแสดงวรเชษฐ์ลิง ซึ่งเป็นการแสดงกิริยาท่าไป-มาของเหล่าไพร่พลลิง จะการตรวจพลลิงก่อนเข้าเฝ้าพระราม มีท่าเดินจับหางต่อเป็นแถวเรียงยาว ท่าขย่มเข่าทั้ง 2 ข้าง มือขาวจีบ มือซ้ายเท้าสะเอว ท่านั่งยอง มือทำท่ามือขย่มเข่าไปเรื่อย ๆ ท่าปัดแมลงวัน เป็นต้น ในการรำวรเชษฐ์จะมีแค่เหล่าเสนาหรือ 18 มงกุฎรวมถึงหนุมานที่รำ ส่วนสุครีพ จะเป็นผู้ตรวจตรากองทัพอยู่ตรงกลางเวที

การดำเนินเรื่อง นำเรื่องรามเกียรติ์มาแสดง มีการดัดแปลงและสืบทอดเป็นมุขปาฐะแบบชาวบ้านต่อกันมาปากต่อปากโดยไม่มีการจดเป็นลายลักษณ์อักษร จะลดทอนบทลง เพื่อให้การดำเนินรวดเร็วกระชับเข้าใจง่าย ไม่ยึดเยื้อเหมือนโขนกรมศิลปากร ไม่มีกระบวนรำที่เป็นแบบแผน ไม่ใช้เพลงหน้าพาทย์ชั้นกลางและชั้นสูง

บทร้อง มีลักษณะเป็นกลอนหัวเดียวหรือกลอนโขน การร้องกลอนของโขนสดในแต่ละครั้งจะมีการร้องเอื้อน คำว่า เออ เอ่ย เงอ ในช่วงวรรคแรก เมื่อนักแสดงร้องจบจะร้อง ออ ออ เอย เพื่อให้นักดนตรีรู้ว่านักแสดง

ได้ร้องจบบทแล้ว นอกจากจะร้องกลอนโขนแล้วยังมีเพลงอื่นร้องประกอบ เช่น เพลงราชนิเกลิง สองไม้ ลิงโลดกราวนอก เป็นต้น

เจรจา การแสดงโขนสดยังมีการพากย์ - เจรจาประกอบด้วย การพากย์จะมีเฉพาะฉากเปิดเรื่องผู้พากย์ส่วนใหญ่จะเป็นตัวยักษ์เป็นผู้ร้องพากย์ ซึ่งนักแสดงจะเรียกว่า การร้องท้าตะโพน การพูดเจรจา ส่วนมากจะมีลักษณะแบบการพูดร้อยกรอง ไม่มีการแต่งฉันทลักษณ์ไว้แน่นอน ผู้แสดงจะต้องจำเรื่องแม่นและใช้ถ้อยคำที่สละสวย อาจจะใช้สัมผัสคำคล้องจอง เพื่อให้ผู้ฟังไพเราะมากขึ้น เช่นคำว่า กำแหงหนุมาน สุวรรณราชพลับพลจตุรงค์สงคราม เกาะแก้วพระนครกรุงลงกา องค์อัคราวาดีสีดา เหล่าสวาวานรพญาโหราพิเภก เป็นต้น

การสร้างสรรค์บทโขนสดคณะอำนวยพร ลักษณะของบทจะเป็นมุขปาฐะไม่มีการจดบันทึกที่แน่ชัด เป็นการบอกเล่าปากต่อ ผู้ชมฟังง่าย ซึ่งต่างจากโขนกรมศิลปากรที่มีการกำหนดโครงสร้างตามฉันทลักษณ์ตัวบทที่ค่อนข้างยุ่งยาก ใช้คำไวยพจน์เกือบทุก ๆ คำเพื่อให้บทดูไพเราะมากขึ้น การสร้างสรรค์บทของโขนสดคณะอำนวยพร เน้นพูดอธิบายมากกว่าการใช้บทกลอน เพื่อผู้ชมเข้าใจมากขึ้น ส่วนบทกลอนโขนสดร้องไม่ยืดยาวฟังกระชับ รวดเร็ว ซึ่งแตกต่างจากโขนกรมศิลปากรเป็นลักษณะการพากย์ – เจรจาที่ใช้คำไวยพจน์เพื่อให้บทพากย์มีความไพเราะมากขึ้นแต่ทำให้การดำเนินเรื่องยืดยาวออกไป ลักษณะการใช้คำในบทกลอนของโขนทั้งสองมีลักษณะที่ต่างกันแต่มีความหมายเดียวกัน เพื่อมิให้บิดเบือนเค้าโครงเรื่องรามเกียรติ์ในตอนที่ทำการแสดง ในบางครั้งมีการสร้างละครเพิ่มเข้ามา ซึ่งโขนไม่ได้มีตัวละครนี้อยู่ในตอนนั้น ทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างโขนสดและโขนกรมศิลปากร เช่น ในตอนถวายลิง หรือ ตอนหนุมานสืบข่าวมีนางมณโฑและนางกาลอัคคี ซึ่งเป็นมเหสีของทศกัณฐ์ปรากฏอยู่ในโขนสด

อภิปรายผล

จากการศึกษา เรื่อง รูปแบบการแสดงโขนสดคณะอำนวยพรผู้วิจัยค้นพบประเด็นที่น่าสนใจอันเป็นประโยชน์การศึกษาการแสดงโขนสด ดังประเด็นอภิปรายต่อไปนี้

ผลการวิจัยการแพร่กระจายรูปแบบการแสดงโขนสดในจังหวัดลพบุรีและพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (The Diffusion Theory of Culture) ของฟรานซ์ โบแอส (Franz Boas) เป็นนักมานุษยวิทยาชาวเยอรมัน ผู้บุกเบิกมานุษยวิทยา ซึ่งได้อธิบายไว้ว่า การแพร่กระจายวัฒนธรรมเป็นกระบวนการที่มีลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมหนึ่งแพร่กระจายไปสู่อีกวัฒนธรรมหนึ่ง โดยปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมใหม่ ซึ่งการแพร่กระจายรูปแบบการแสดงโขนสดมีการแพร่กระจายจากการถ่ายทอดการเผยแพร่ผ่านทางการศึกษาตามโรงเรียนในเขตชุมชน ทำให้การแสดงเผยแพร่ออกไปสู่ชุมชนหรือตามท้องถิ่นอื่น ไม่ได้หยุดการแพร่กระจายหรือสืบทอดแต่ในคณะของตนเองเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีปัจจัยอื่นอีก เช่น การว่าจ้างตัวนักแสดงจากคณะอื่น การว่าจ้างนักแสดงที่ประกอบอาชีพอื่นที่มีความใกล้เคียงกัน การว่าจ้างแสดงในพื้นที่จังหวัดต่าง ๆ และการโยกย้ายถิ่นฐาน การเผยแพร่การแสดงผ่าน Social Media ต่าง ๆ ก็เป็นการแพร่กระจายรูปแบบการแสดงสู่ท้องถิ่นอื่นได้

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่องรูปแบบการแสดงโขนสดคณะอำนวยพร ทำให้ผู้วิจัยพบว่ายังมีการแสดงโขนสดในภาคตะวันออก เช่น จังหวัดจันทบุรี จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งมีรูปแบบการแสดงโขนสดที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวเหมาะสมที่จะทำการศึกษาต่อไป

รายการอ้างอิง

กรินทร์ กรินทสุทธิ์. (2558). *ปัจจัยต่อการเปลี่ยนแปลงพัฒนาการ และความหลากหลายของโขน (ทศวรรษที่ 2480 ถึงปัจจุบัน)* [วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. Thammasat University. https://ci.tu.ac.th/uploads/ci/academic-work/phd-thesis/phd-thesis-10.pdf

เฉลิมชัย ภิรมย์รักษ์. (2545). *โขนสดคณะสังวาลเจริญยิ่ง* [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR). https://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/10899

น้อย โขนยักษ์. (2563, 14 มีนาคม). *การแสดงโขน ชุดถวายลิง – หนุมานชูกล่องดวงใจ* [วิดีโอ]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=TRJ_BXxglOo&t=3961s

ไทยทิพออนทีวี. (2564, 19 เมษายน). *การแสดงโขนสด คณะอำนวยพร [เต็มเรื่อง]* [วิดีโอ]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=JbsDuMHGDFU

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2549). *นาฏยศิลป์รัชกาลที่ 9*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เหน่อสุพรรณ. (2564, 22 พฤษภาคม). *โขนสดอำนวยพรตอนศึกทศกัณฐ์หนุมานชูกล่องดวงใจ* [วิดีโอ]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=mIOlaxrTRLc&t=9628s

เหน่อสุพรรณ. (2565, 28 พฤษภาคม). *โขนสดอำนวยพร เรื่องรามเกียรติ์ ตอนศึกสัทธาสูร วิฬุรจำบัง (FULL HD)* [วิดีโอ]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=_zU4D6kZEKk